

ВЕСІЛЬНИЙ ОБРЯД КЛАСИЧНОЇ ІНДІЇ ЗА “ХАРШАЧАРІТОЮ” БАНИ

В історії доісламської Індії одним з найбільш цікавих та найменш досліджених періодів є, безперечно, час існування на півночі цієї країни імперії Харші (606–647 рр. н.е.), яка охоплювала територію від Гуджарату до Бенгалії й від Кашміру до річки Нармади. Ця імперія була останнім великим державним утворенням у північній частині Індостану аж до приходу арабів і подальшого мусульманського панування. Проіснувала вона майже стільки, скільки тут царював сам Харша (Харшавардхана), який протягом 40 років зміг утримувати під своєю владою в політичній та економічній єдності досить значні території. Своім існуванням ця держава нагадує короткий, але яскравий спалах: могутня централізована буддійсько-індуїстська імперія розпалася майже одразу після смерті магараджі Харші. Певний інтерес викликають в істориків політичні, соціальні, правові, економічні інститути, за допомогою яких розквітла ця держава, а також духовне життя населення країни у зазначений період.

Науковцям пощастило щодо можливості вивчення цих проблем, оскільки до цього часу дійшло декілька письмових свідчень про епоху царя Харші, які певною мірою доповнюють одне одного. Перш за все, дійсно щасливою нагодою є факт існування джерела, яке знайомить з початком царювання Харші й у цілому – з походженням його імперії. Йдеться про “Харшачаріту” (“Життєпис Харші”) видатного індійського автора, придворного поета Харшавардхани – Бани (Банабхатти). Завдяки цьому твору стає відомим походження династії Пушпабхуті, до якої належав Харша, а також перші кроки політичного зміцнення цієї династії.

Але на відміну від інших джерел, зокрема звітів китайських монахів, твір Бани не є таким відомим. Він недостатньо введений у науковий обіг. Досі “Харшачаріту” було перекладено лише англійською мовою. Хоча, безперечно, вона заслуговує на кращу долю. Її ретельне вивчення може значно полегшити висвітлення багатьох питань з історії та культури Індії доби раннього середньовіччя.

Декілька слів треба сказати про автора цього твору. Бана – один з найвідоміших індійських поетів. Серед індологів відсутні суперечки щодо його літературного хисту і неперевершеної стилістичної майстерності. Разом з двома іншими великими авторами VII ст. н.е. – Дандіном та Субандху – Бана є творцем кращих літературних творів, жанр яких сучасні європейські дослідники визначають, як санскритський роман. Індійська ж літературна традиція цей жанр називає “кав’я” – прикрашена, вишукана проза, що часто перемежається віршами. В свою чергу вона має два різновиди – “катха” й “адх’яїка”. Перший з них становить за сюжетом вигадану любовну історію, а другий завжди спирається на факти і має частіше за все біографічний або автобіографічний характер. “Хар-

шачаріта", безумовно, належить до адх'яїки, оскільки повідомляє, хоча й у дуже вишуканій літературній формі, про реальні факти та має біографічний характер. Цінність твору полягає саме в тому, що Бана описав події, свідком яких він сам був.

Поета часто звинувачують у тому, що він створив справжній панегірик своєму господарю і тому називають "Харшачаріту" романом-одою. Проте цей твір скоріше можна вважати політичним романом-хронікою, написаним за існуючими на той час літературними нормами. Крім того, він містить безліч яскравих описів традицій та обрядів індійського народу, в тому числі – весільного.

Подаємо переклад фрагмента четвертої частини "Харшачаріти", в якому йдеться про шлюб сестри Харші – царівни Радж'яшрі (з роду Пушпабхуті) й царевича Грахавармана – сина володаря Канауджу (з роду Маукхарі). І донині весілля є однією з найголовніших подій у житті кожного індійця. Воно відбувається за ініціативою батьків, з благословення "пурохіта" – сімейного жерця-астролога та супроводжується дотриманням чіткого ритуалу. Після весілля починається новий етап у житті чоловіка, коли він стає "тріхастха" – домогосподарем, дбає про продовження свого роду, піклується про родину.

Вибір супутника життя завжди має велике значення навіть для простого індійця, то що вже казати про царську особу. Наведений нижче уривок не лише поетично й яскраво розповідає про весільні обряди. Тут йдеться також про справжній династичний шлюб, що мав певні наслідки для подальшого ходу історії. Цей шлюб сприяв зміцненню уже існуючих на той час дружніх стосунків володарів двох північноіндійських держав і перетворенню їх у військово-політичний союз. Згодом об'єднані сили Пушпабхуті та Маукхаріїв витримали боротьбу з войовничим володарем країни Гауда – Шашанкою. Пізніше, після смерті батька й загибелі чоловіка сестри, Харша на початку царювання об'єднав під своєю владою обидві держави. Приєднання Канауджу стало першим розширенням території на шляху створення імперії Харші. Колишні землі Маукхаріїв, де, до речі, розташовані найвідоміші святині індуїзму і буддизму – Праяг, Варанасі, Бодх-Гая, Наланда та інші, перетворилися на ядро імперії, а місто Канаудж стало її столицею.

Таким чином, завдяки твору Бани ми можемо не лише переконатися у вишуканості своєрідної весільної традиції індійців, а й отримати цінні факти з політичної історії північної Індії першої половини VII ст. н.е.

Передмова Борділовської О. А.

"Одного дня магараджа Прабхакаравардхан,¹ стоячи на даху царського сералю, почув, як десь на подвір'ї один чоловік співає пісню, що могла б стосуватися його самого:

"В той час як річка береги свої турбує,
 Бо хмари виростають, минаючи сезон дощів,
 Дочка турбує свого батька

І кидає його у вирій хвилювання.”

Почувши цю пісню, цар розпустив слуг та звернувся до своєї жінки з такими словами: “Царице, наша люба Радж’яшрі² виросла, тепер вона – молода жінка. Думи про неї, її благоро дні якості ані на хвилину не покидають мого серця. Адже тільки-но дівчина досягає зрілості, її батько кидається в полум’я постійного болю. Її розквіт затьмарює моє серце, наче хмари – день. Який закон може пояснити, чому діти, народжені з нашого тіла, яких ми випестили своїм диханням, яких ми ніколи не покидаємо, мають залишити нас, їх забирає несподівано якась незнайома нам людина? Дійсно, така нещадна практика є великою вадою нашого неспинного життя. Нездоланний вогонь печалі лише підсилює загальне полум’я страждань, з народженням дочки до нас приходять також лихо, бо знаємо, що потім маємо її віддавати. З цієї причини навіть наймудріші люди невзможі стримати сліз з тієї миті, як у них з’являється дочка. Мабуть, саме тому муні й інші святі люди відмовляються від подружнього життя і знаходять собі притулок у безлюдних лісових хащах. Хто може насправді витримати таку тяжку ношу та розлучитися із своєю дитиною? Хіба що справжній шанувальник з проханням звернеться до мене й зможе проникнути в моє серце і зменшити мої турботи. Що маємо робити? Не зважаючи ні на що, господар дому повинен йти своєю дорогою у цьому світі. Наречений, якого ми оберемо для своєї дочки, повинен мати багато гарних властивостей, та для хорошої родини найпершою з них є мудрість. Тепер на чолі всіх правлячих домів стоїть рід Маукхаріів³, перед яким, наче перед стопами самого Шиви⁴, схиляється весь світ. Гордістю цього царського роду є старший син магараджі на ім’я Грахаварман, що не поступається своїми якостями доблестям свого батька. То цей царевич, наче Бог планет, що спустився на землю, зараз просить руки нашої дочки. Й, якщо Ваша милість не проти, я пропоную подарувати йому нашу кохану Радж’яшрі.

Магарані Яшоваті⁵, очі якої одразу переповнилися сльозами, а серце – любов’ю до дочки, так відповідала на слова свого чоловіка. “Ваша величність, мати для дочки – це не більше, ніж просто няня, яка її виходила. І лише батько може вирішувати питання про її заміжжя. На жаль, любов до дочки та любов до сина має певні відмінності, бо донька колись нас неодмінно залишає. Мій господар лише знає, як довго ще життя нашої Радж’яшрі залишиться турботою тільки для нас”.

Прийнявши рішення щодо заміжжя царівни, Прабхакаравардхан послав за своїми синами, щоб ознайомити їх зі своєю пропозицією. Потім, у день найсприятливішого знаку, в присутності всього царського оточення він на знак згоди полив святою водою руки посланця царевича Грахавармана, який приїхав перед весіллям з дорученням від свого господаря.

Задоволений, посланець Грахавармана у радісному настрої відбув додому, а царський двір почав готуватися до весілля. Всюди відчувалися збудження, щастя й благодать. Все царське оточення прикрашало себе бетелем⁶, парфумами, квітами, які наче сипала чиясь щедра рука. Під наглядом варті до столиці

наближалися жителі багатьох сіл. Вони несли із собою різноманітні подарунки. Від сусідніх царів прибули посланці з дарами. Царські фаворити були зайняті тим, що приймали і розміщували різних родичів, які прибули на весілля, отримавши запрошення. Шкіряних справ майстри, трохи п'яні від випитого вина, розмахували барабаними паличками та час від часу із силою били в святкові барабани. Ступки, макогони й інший посуд змащували розтертими пахощами. З усіх сторін з'являлися веселі групи мандруючих артистів. Вони заповнювали подвір'я, у кожному куті якого було встановлено зображення Індрані⁷. Теслярі, вдягнені в білий одяг, прикрашені квітами, змащені пахощами, встановлювали весільний вітвар. Робітники за допомогою дробини, з щітками у руках, з пилом від тиньку на плечах, відчищали до самого верху стіни палацу. Цілі потоки шафранової води, здавалося, вмивали ноги всього народу. Подвір'я царського палацу було наче живе море – повне слонів і коней, які пасували до весільних подарунків. Натоп астрологів вираховував обставини різних подій, що мали відбутися. Вода з крокодилами, оздоблена пахощами, наповнила безліч ставків. Над терасами лунав гуркіт молотків золотих справ майстрів. На робітників сипався пісок з щойно збудованих стін. Групи художників малювали на них відповідні для весілля сцени. Безліч скульпторів робили з глини фігурки риб, черепах, крокодилів, а також – зображення кокосових горіхів, рослин та бетелевих дерев. І навіть вельможі знайшли для себе роботу, сприймаючи це як завдання свого володаря: викладали на підлозі мозаїку з квітів або допомагали у встановленні весільного помосту.

Магарані Яшоваті була єдиною, хто в цьому святковому хвилюванні мала розділити себе: її серце, як завжди, було з чоловіком, її зацікавленість – з нареченим, її любов – з донькою, її увага – із запрошеними на весілля жінками, її розпорядження – зі слугами, рухи її тіла доповнювали її емоції, очі були напруженими від доглядання за всім, що коїлося навкруги, її задоволення передавалося загальному святу. Магараджа час від часу посилав за своїм майбутнім зятем верблудицю та коней, і хоча напоготові були вірні слуги, які уважно дивилися на свого господаря, готові виконати будь-який наказ, він власноручно робив усе потрібне за допомогою лише двох своїх синів.

Весь царський двір був сповнений почуттями благодатного задоволення. Шлях, яким повинен був іти наречений, оточили музики, у повітрі з усіх сторін лунав гуркіт барабанів. Святково вбрані слуги весь свій час проводили на подвір'ї й загинали пальці, рахуючи дні, що залишилися до весілля. Здавалося, сама богиня Лакшмі⁸ з'явилася на це велике свято, і люди зверталися до неї, благаючи про підтримку. Подруги нареченої почали прикрашати та готувати її до весілля. Й, нарешті, цей довгоочікуваний усіма день, що його заздалегідь визначили астрологи і постійно наближали благаннями близькі та слуги, настав. Усіх родичів царської родини, які прибули на весілля, було розміщено в палаці, й усі вони також з нетерпінням чекали на прибуття нареченого.

Аж ось до магараджі привели гарного молодого чоловіка, і слуги сказали: "Ваша величносте, це – зберігач скриньки з бетелем⁹ на ім'я Паріджатака з

оточення нареченого, який прибув, аби підтвердити його присутність”. Цар увічливо запросив посланця, підкреслюючи свою прихильність до нареченого. Стоячи трохи далі, він спитав: “Юначе, чи все гаразд у Грахавармана?” Почувши царський голос, посланець зробив уперед декілька кроків, склав руки для привітання та, з повагою схиливши до землі голову, сказав: “Дякувати богам, з ним все гаразд, і він надсилає з великою шанобою найкращі вітання Вашій величності”. Прихід Паріджатаки підтвердив новину про прибуття кортежу нареченого. Тож, надавши посланцю належну до випадку гостинність, магараджа відіслав його з таким повідомленням для господаря: “О першій годині ночі будьте готові, бо не повинно статися ніякого нещастя чи непорозуміння, що могли б затримати початок весільної церемонії”.

Чітко у визначений час з’явився кортеж нареченого. Попереду бігли без зупинок із сяючими смолоскипами, оздобленими золотом, цареві слуги. Обрій вкрився натовпом коней, які, здавалося, своїм іржанням відповідали коням з царської стайні в столиці. Безліч слонів з кільцями у вухах, що колихалися під час руху, з парадними золотими прикрасами, з яскравими паланкінами й дзвониками на спинах наче намагалися прорізати темряву місячної ночі. Наречений височів на одному із слонів, чії могутні м’язи прикрашало ціле сузір’я перлів. І здавалося, що сам володар ночі їде повз східний обрій. Навколо нареченого кружляли в танці музики, виспівуючи на всі лади, наче птахи, що повідомляють про прихід весни. Безліч олійних світильників, розповсюджуючи пахощі, зробили навколишнє повітря жовтим, як хмаринка запашного шафранового порошку. Жмуток волосся на голові царевича, прикрашений квітами жасмину, здавалося, глузував над місячним сяйвом цього чудового вечора. Серце Грахавармана тремтіло від почуття наближення важливої події. Адже після одруження все його існування повинне було набрати нової суті.

Як тільки наречений наблизився до воріт палацу, магараджа разом з обома своїми синами у супроводі вельмож пішки вирушив йому назустріч. Як радісно весна бере в свої обійми бога Камадеву^{1 0}, так щиро простягнув цар руки, вітаючи свого майбутнього зятя. А потім і царевичі Раджавардхан та Харша^{1 1} щиро обняли Грахавармана й, взявши за руки, провели до палацу, де належним чином його вшанували і посадили поруч з магараджою.

Невдовзі Гамбхіра – мудрий брахман з царевого оточення – мовив, звертаючись до Грахавармана: “Мій сину, твоє одруження з Радж’яшрі стане ланцюжком, що міцно поєднає два сяючі, наче сонце та місяць, роди – Пушпабхуті й Маукхарі, чия слава лунає на весь світ, втішаючи слух наймудріших людей. Спочатку всі свої найкращі якості ти, як прикраси, передав для нашого магараджі. А натомість отримав назавжди його підтримку, як місяць, що покоїться на голові бога Шиви”.

Гамбхіра не закінчив ще своєї промови, як до магараджі звернулися астрологи: “Ваша величносте, настала очікувана мить: нехай наречений зараз пройде до покоїв, де на нього чекає наречена”. Тоді магараджа сам запропонував Грахаварману встати та піти до жіночої половини палацу, і той увійшов, не

звертаючи уваги на тисячі поглядів, які кидали на нього присутні тут жінки. Наче блакитні лотоси, розкривалися їхні очі від бажання побачити нареченого, що прослідував до покоїв царівни й, залишивши біля дверей супроводжуючих осіб, увійшов до кімнати.

Там серед родичів, подружок та служниць він побачив свою наречену, чисе обличчя, наче ранкові сутінки, прикрите рожевим покривалом, своїм промінням перемагало сяйво світильників. Вона вийшла назустріч своєму жіноцтву, груди її тремтіли від щасливих сподівань, проте вона ледь дихала від страху, бо оплакувала своє дівоцтво. Марно вона намагалась заспокоїтися, з'єднавши свої руки подібно до квітки лотоса. Здавалося, вона не втримається й от-от впаде. Тіло її було білим від сандалу, наче вона з'явилася на світ з лотосового ложа, як подарунок любові від місячного світла. Аромати квітів оточували наречену так, якби вона з'явилася із самого серця весни. Вслід їй, як удруге народженій Раті², летіли почуття вічного кохання.

Її наречений, одягнутий у належне до такої церемонії вбрання, взяв її за руку і повів уперед до вітваря, щойно зробленого з білої глини, навколо якого стояли запрошені на весілля царі. Так гори оточували верхівки Гімалаїв під час весілля Шиви та Парваті³. Вітвар був оточений статуями, що тримали в своїх руках різноманітні дари й фрукти. Кожна з них мала по п'ять ротів з листям ячменю у них. Їхні обличчя були розфарбовані світлими фарбами. Брахмани дбали про підтримку священного вогню в багатті, що розпалили мудрі вчителі. До вогню кинули зелену траву куша⁴, посилили його палання за допомогою купи роздрібненого каміння, шкір антилопи, топленого масла, квітів, інших відповідних дарів, аж поки не відбувся яскравий спалах, коли підсушені зерна змішалися з темним листям священних трав, принесених у нових кошиках. Як місяць в усій своїй красі піднімається у небо посеред темряви ночі, так зійшов на священний вітвар Грахаварман разом з Радж'яшрі. Вдвох, як Камадева і Раті, наречені почали обходити, вирушивши праворуч, вітвар із священним багаттям. Наче червоні квіти весняного дерева ашоки⁵, здіймалися вгору язики весільного полум'я. Вогонь, підсилений священними жертвами, здавалося, відвернув своє палання вбік, наче збентежений від того, що вперше побачив обличчя нареченої. Світло ставало ще яскравішим від сяйва, що випромінювали нігті на руках наречених. Сам бог вогню радів з цього весілля й був задоволений як ніколи, бо вперше побачив таку чарівну пару.

Тим часом, поки тривали належні церемонії, з очима, сповненими сльозами, жінки розпочали сумне ридання. Присутні родичі зчинили галас, і тепер навкруги лунав плач. Нарешті, всі весільні обряди було повністю виконано, й молодий зять разом з Радж'яшрі віддав шану її батькам, а потім щойно одружені пройшли до своїх покоїв. Біля входу до них було розміщено зображення богів кохання та задоволення. Бджоли летіли попереду молодят, як справжні друзі, своїми крильцями розганяючи повітря. Ніби від страху почало мигтати сяйво чарівних світильників-галісманів, що освітлювали приміщення. На зображенні бога кохання Ками ноги його вкривали квіти священного дерева – ашо-

ки, в його луці наготові була стріла пристрасті, а одне око його було напівзакритим на знак благословення. Всередині кімнати стояло вкрите білим простирадлом ліжко з подушками, біля якого, з одного боку, поклали золотий посуд, а з другого – поставили золоту статую, руки якої тримали шкатулку зі слонової кістки. Біля узголів'я стояв срібний посуд, прикрашений зображенням квітки лотоса. Як місяць, він випромінював світло задля підтримки бога кохання Камадеви.

Вночі, коли соромлива молода спала, відвернувши своє обличчя, чоловік Радж'яшрі проводив час, придивляючись до її відображень у прикрашених коштовностями стінах кімнати. І домашні боги тихенько шепотіли між собою, також з подивом спостерігаючи за красою молодої дружини. Так минула ніч. Опісля ще десять щасливих днів провів Грахаварман у палаці своїх нових батьків, не залишивши сумніву щодо своєї шляхетної вдачі в душі магараджі Прабхакаравардхана, наповнюючи спокоем та задоволенням серце магарані Яшоваті. А потім, виказавши почуття жалю й співчуття, заволодівши серцями і думками всіх присутніх на весіллі, він, отримавши належний одруженому чоловіку посаг, разом з Радж'яшрі вирушив до своєї країни.

* *Vana. Harshacharita. Ed. by Cowel and Thomas. – London, 1897.*

¹ Прабхакаравардхан – цар з північно-індійської династії Пушпабхуті (правив приблизно у 580- 606 р.р. н.е.)

² Радж'яшрі – донька царя Прабхакаравардхана, сестра майбутнього великого царя Харшавардхана.

³ Маукхарі – правляча династія у Північній Індії в період раннього середньовіччя.

⁴ Шива – один з найголовніших богів індуїзму, разом із Брахмою та Вішну складає священну тріаду, своєю силою забезпечує постійний рух у світі.

⁵ Махарані Яшоваті – дружина Прабхакаравардхана.

⁶ Бетель – спеціальна суміш для жування, яка складається з прянощів та інших рослин, і нині широко популярна в індійців.

⁷ Індрані – дружина Індри, могутнього бога грози та інших сил природи.

⁸ Лакшмі – дружина Вішну, богиня щастя.

⁹ Зберігач скриньки з бетелем – посада при дворі індійських царів.

¹⁰ Камадева або Кама – бог весни, кохання та пристрасті.

¹¹ Раджавардхан і Харша або Харшавардхан – старший та молодший сини Прабхакаравардхана.

¹² Раті – дружина бога Камадеви.

¹³ Парваті – одне з імен дружини бога Шиви.

¹⁴ Трава куша, або дарбха – трава, яку індійці вважали священною і використовували у релігійних церемоніях.

¹⁵ Ашока – дерево, яскраво-червоні квіти якого розпускаються на початку весни, один з символів кохання.